

Конопліна, Ю. С. Вплив глобалізації та розвитку інформаційних технологій на умови і характер праці як факторів змін у системі соціального страхування [Текст] / Ю. С. Конопліна // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад “ Українська академія банківської справи Національного банку України”. – Суми, 2009. – Вип.27. - С. 153-162.

УДК 351.84

Вплив глобалізації та розвитку інформаційних технологій на умови і характер праці як фактор змін у системі соціального страхування

Конопліна Ю.С., к.е.н., доц. кафедри фінансів
Української академії банківської справи НБУ

Дана стаття присвячена проблемам впливу глобалізації та розвитку інформаційних технологій на систему соціального страхування. Автор досліджує роль соціальних стандартів та умов праці в контексті глобалізації. В статті значна увага приділяється аналізу змін умов та характеру праці під впливом інформаційних технологій.

This paper is devoted to the impact of globalization and information technologies upon the system of social insurance. The author examines the role of social standards and working conditions in the context of globalization processes. In the article the attention is paid to the analysis of changes in working conditions and working characteristics under the influence of information technologies.

Ключові слова: соціальне страхування, глобалізація, інформаційні технології, характер праці, умови праці.

Постановка проблеми. В сучасних умовах економічного та соціального стану України, питання характеру та напрямку подальшого розвитку вітчизняної економіки залишаються в числі актуальних як в сфері теоретичних досліджень, так і в сфері прикладних наукових розробок. Необхідним є якомога більш повне врахування позитивних і негативних наслідків таких тенденцій

світового розвитку, як підсилення глобалізаційних процесів та поширення інформаційних технологій, для забезпечення соціально орієнтованого включення економіки України у міжнародні інтеграційні процеси. Саме цим пояснюється актуальність та практична цінність дослідження проблем впливу глобалізації та розвитку інформаційних технологій на соціальне страхування через зміну умов та характеру праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні розробки в сфері соціального страхування здійснювалися ще на початку минулого століття в працях таких вчених, як Вигдорчик Н.А., Догадов В.М., Семашко Н.А., а на сьогоднішній день дослідницькі традиції в цій сфері підтримують такі видатні науковці, як Роїк В.Д., Герасимів Т.З. та інші. Однак проблемам впливу глобальних тенденцій соціально-економічного розвитку на систему соціального страхування в сучасній літературі приділяється недостатньо уваги. Згідно переважній більшості публікацій проблеми системи соціального страхування спричиняються виключно внутрішніми процесами економіки країни, тобто сукупністю внутрішніх соціально-економічних та демографічних факторів. Однак, на наш погляд, ефективне вирішення наявних у вітчизняній системі соціального страхування проблем неможливе без врахування повного переліку факторів впливу на параметри функціонування даної системи, тобто без врахування впливу таких світових тенденцій, як підсилення глобалізаційних процесів та поширення інформаційних технологій.

Формулювання цілей. При підготовці даної публікації автором було сформульовано такі цілі: 1) аналіз проблем впливу підсилення глобалізації на рівень соціальних стандартів в розвинутих країнах та країнах, що розвиваються; 2) розгляд сутності та ролі інформаційних технологій як основи соціально-економічної трансформації суспільного виробництва; 3) аналіз змін умов та характеру праці під впливом поширення інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. В сучасному світі спостерігаються певні ознаки того, що державне регулювання соціального страхування втрачає ефективність, тому що національна держава як така втрачає свою колишню

силу впливу. Держава вже в найменшій мірі може виконувати функції захисту населення країни від будь-яких посягань ззовні, тобто з боку інших країн, оскільки такі посягання на сьогоднішній день мають здебільшого не відкритий характер озброєних конфліктів, а характер неявних економічних захоплень. Зараз інформація стала переважати у складі засобів зброї (недарма таке широке розповсюдження отримав термін “інформаційна війна”). Глобалізація – процес, що розпочався на початкових стадіях економічного розвитку. Вся історія людства, скоріше за все, може розглядатися як історія глобалізації. Глобалізація заснована на принципах розподілу праці, спеціалізації та кооперації, тобто є об’єктивним процесом. Останнім часом, однак, цей процес значно прискорився. Темпи розвитку людства в усіх сферах підвищуються, процеси глобалізації не є виключенням. Технологічною основою цього прискорення стали інформаційні та телекомунікаційні технології.

В кожній державі завжди є слабкі і сильні регіони. Наявні в країні соціальні стандарти є єдиними на всій її території, а в глобальному масштабі це не так. В якості конкурентних (порівняльних) переваг слабких країн, які використовуються транснаціональним капіталом, виступають саме низькі соціальні стандарти (мінімальна зарплата тощо). Саме ці аспекти слабкості деяких країн для найбільш розвинутих держав в умовах глобалізації стає вигідним залишати незмінними, щоб отримувати максимальні прибутки.

Не зважаючи на численні публікації про необхідність об’єднання зусиль для боротьби з глобальними соціальними проблемами, системних дій в даному напрямку не спостерігається, а навіть навпаки, штучно підтримується і експлуатується інституційна нерівність країн, насамперед нерівність у розвитку соціальних інститутів. Таким чином, необхідно або взагалі не захищати національні інтереси, тобто відмовитися від національних держав, або надати всім країнам рівні можливості у захисті своїх інтересів (забезпечити уніфікованість інституційних основ, тобто здійснити утворення “держави” в планетарному масштабі).

Можливим шляхом виходу із зазначеної ситуації є визнання в якості обов'язкової умови діяльності транснаціональних корпорацій на території будь-якої країни такої умови, як підтримка соціальних стандартів на рівні не нижче країни, в якій розміщена головна фірма транснаціональної корпорації, та не нижче рівня місцевих соціальних стандартів. Однак даний спосіб вирішення глобальних соціальних проблем важко реалізувати на практиці, оскільки міжнародні потоки капіталів недостатньо чітко відстежуються і складно визначити країну походження коштів, що вкладаються у нове виробництво. Крім того, місцева влада, можливо, і не погодиться із зазначеною умовою забезпечення високих соціальних стандартів, адже в такому випадку високоімовірним є значне скорочення притоку зарубіжних інвестицій в слабо розвинуті країни.

Вплив інформаційних технологій на умови та характер праці потребує розгляду з урахуванням ролі інформаційних технологій як основи процесів соціально-економічної трансформації в суспільстві. Фундаментальні основи досліджень процесів розвитку соціально-економічних систем було закладено при розробленні формаційного підходу до визначення закономірностей розвитку суспільства. Як відомо, суспільно-економічна формація – це історично визначений тип суспільства, якісна визначеність якого обумовлена існуючим способом виробництва, специфікою переважаючої системи виробничих відносин [2, 8]. Суспільний спосіб виробництва – широке поняття, яке характеризує історично визначене з'єднання продуктивних сил та виробничих відносин, що лежить в основі кожної даної суспільно-економічної формації. Суспільний спосіб виробництва слід відрізняти від технологічного способу виробництва – історично визначеного способу з'єднання різноманітних компонентів в системі продуктивних сил, перш за все людини і технічних засобів праці. Підкреслимо відмінності між поняттями технологія і техніка. Технологія – сукупність прийомів та засобів отримання, обробки та переробки сировини, матеріалів, напівфабрикатів або виробів, що здійснюються в різних галузях промисловості, будівництві тощо, тоді як техніка – це сукупність

засобів людської діяльності, що створюються для здійснення процесів виробництва та обслуговування невиробничих потреб суспільства.

Основною передумовою соціально-економічної трансформації є наявність в системі непереборного внутрішнього протиріччя. Основне протиріччя трансформації – специфічно історична для даного щаблю розвитку людського суспільства форма виразу протиріччя між продуктивними силами та виробничими відносинами. Інакше кажучи, в суспільстві починає спостерігатися ситуація, коли із форм розвитку продуктивних сил виробничі відносини перетворюються на їх окупи. Юридичним виразом виробничих відносин, як відомо, є відносини власності.

У дослідженні закономірностей розвитку суспільства використовується також і цивілізаційний підхід. В основу виокремлення у всесвітній історії доіндустріального (аграрного), індустріального і постіндустріального (Д. Белл) суспільств покладено рівень техніки виробництва, а також галузевий та професійний поділ праці. В концепції “постіндустріального суспільства” стверджується, що залежно від рівня техніки (технологічний детермінізм) в суспільстві послідовно переважають “первинна” сфера економічної діяльності (сільське господарство), “вторинна” (промисловість), а тепер воно вступає до “третинної” сфери послуг, де провідну роль відіграють наука та освіта (табл. 1).

Таблиця 1 – Характеристика трьох стадій суспільно-економічного розвитку в залежності від стану продуктивних сил [7]

Показники	Доіндустріальна стадія	Індустріальна стадія	Постіндустріальна стадія
Основа	Сільське господарство	Промисловість	Сфера послуг, знання та інформація
Головний засіб виробництва	Земля	Капітал	Інформація, знання
Спеціалізація міст	Торгівельні центри	Промислові центри	Наукові центри (технополіси)

Незважаючи на безумовні відмінності, формаційний та цивілізаційний підходи мають багато спільного. Наявність спільних характеристик дає підстави стверджувати про конвергенцію вищеназваних підходів та можливість

синтезу надбань кожного з них за дослідження перспектив трансформації суспільно-економічних систем.

Стосовно переходу до інформаційного суспільства, по-перше, необхідно з'ясувати, чи є можливість відокремити діяльність, пов'язану з інформацією від інших видів діяльності. Діяльність, сутність якої полягає в збиранні, накопиченні, обробці та наданні користувачу інформації або доступу до неї, називається інформаційно-обчислювальною діяльністю. Суб'єктів такої діяльності можна ідентифікувати за ознаками сировини, продукту, засобів виробництва, технологій і мети – задоволення потреби користувача в інформації певного виду.

Введення поняття інформаційний продукт дозволяє визначити в якості результату інформаційно-обчислювальної діяльності (як в речовій, так і не в речовій формі) не інформацію, а послуги щодо її збору, обробки та доведення до користувача, а значить, при встановленні ціни на результат інформаційно-обчислювальної діяльності визначати не вартість інформації як такої, що в семантичному, тобто смисловому, аспекті, практично неможливо, а вартість самої послуги, яка складається з вартості витрачених ресурсів та прибутку.

Характерною рисою інформаційної економіки (постіндустріального суспільства), на наш погляд, є переважання у складі продуктивних сил інформації, а також інформаційних і телекомунікаційних технологій, та перенесення значної частини економічної активності до сфери послуг.

Сучасні соціально-економічні тенденції свідчать про те, що найбільш розвинуті країни світу, тобто саме ті країни, що стоять на порозі переходу до інформаційного суспільства, більше 50% внутрішньої економічної діяльності перенесли у сферу послуг, при цьому зазначені країни залишаються законодавцями у створенні прогресивних інформаційних технологій.

Міжнародна спеціалізація знайшла вираз в тому, що світове матеріальне виробництво неухильно переміщується до країн, що розвиваються, а вагому частку в структурі економік розвинутих країн складає сфера послуг, причому саме в цій сфері спостерігається максимальна концентрація комп'ютерних

ресурсів. Наприклад, у США 76,6% комп'ютерних ресурсів бізнесу приходить саме на сферу послуг.

Зазначимо, що найбільш актуальною проблемою у зв'язку з розвитком інформаційних технологій як раз і є проблема захисту прав власності, і більш конкретно, приватної власності на інформацію.

Судячи з усього, захистити приватну власність на інформацію в теперішній час складно не тільки юридично, але й технічно. Дійсно, програми, що дозволяють нейтралізувати будь-яку нову систему захисту інформації і відкривають несанкціонований (без знання паролю) доступ до інформаційних джерел, з'являються швидкими темпами. Таким чином, захистити приватну власність на інформацію у теперішній час неможливо, але слід поставити питання, наскільки це потрібно сучасному суспільству.

Сучасна суспільно-економічна формація ґрунтується на праві приватної власності, і суспільство за інерцією намагається зберегти інститут приватної власності як такий, навіть якщо до нових домінуючих елементів продуктивних сил (інформація та інформаційні технології) він навряд чи придатний. Якщо права приватної власності на інформацію стануть бездоганно захищені, то одним із можливих наслідків такого розвитку подій постане часткове гальмування соціально-економічного розвитку. Дійсно, саме доступ до інформації визначає темпи суспільного поступу, що характеризується рівнем освіченості населення, інтенсивністю наукової діяльності, частотою фундаментальних наукових проривів.

Зазначимо, що виробничі відносини, які виражаються у відносинах приватної власності, вступають у протиріччя з продуктивними силами (інформація та інформаційно-телекомунікаційні технології) та із форм розвитку цих продуктивних сил перетворюються на їх окупи. Таке внутрішнє непереборне протиріччя є джерелом трансформації суспільно-економічної системи та її переходу до наступної формації. Однак на сьогоднішній день суспільство не готове в повній мірі використовувати можливості та переваги інформаційної економіки, оскільки не вирішеним залишається питання

регулювання прав приватної власності в сфері інформації та інформаційних технологій.

В сучасному світі змінюється характер (якісні характеристики) праці. Нобелівський лауреат Роберт Солоу замітив, що “сьогодні ознаки комп’ютерної епохи можна побачити всюди, крім статистики продуктивності праці” (рис. 1).

Рисунок 1 – Соціально-економічні наслідки застосування інформаційних та телекомунікаційних технологій

Сукупний показник продуктивності праці за економікою в цілому узагальнює галузеві показники, які досить відрізняються один від одного. Так, наприклад, продуктивність праці в сфері виробництва комп'ютерів зростає швидкими темпами, в той час як ніякого зростання продуктивності низькокваліфікованої праці (двірники тощо) в сфері послуг не спостерігається.

До того ж, методи обліку продуктивності праці досі ще не є досконалими, а їх розвиток відстає від темпів зростання різноманіття форм та якості праці.

Однак можна знайти пояснення деякої обмеженості комп'ютерів щодо зростання продуктивності праці. По-перше, комп'ютери взаємодіють з людьми (не вдається замінити людей комп'ютерами у багатьох випадках: пілоти, лікарі, банкіри, вчені; залишається необхідність ручного контакту через клавіатуру для виконання функцій комп'ютерів, через що часу на комбінування мислення людини з генеруючими інформацію ресурсами комп'ютерів залишається менше). По-друге, багато фірм використовують інформаційні технології з метою конкуренції з іншими фірмами, адже мета при цьому – перерозподіл ринкової частки, а не зростання сукупної продуктивності праці. По-третє, комп'ютери покращують умови праці, однак, з іншого боку, комп'ютери уможливають споживання на робочому місці у вигляді відправлення приватної кореспонденції за електронною поштою, гральних та розважальних програм, доступу до Інтернету із особистими цілями, що призводить до неофіційного скорочення робочого часу, а значить і випуску продукції.

Вважається, що вплив на перерозподіл створених благ, а не вдосконалення їх виробництва – найголовніша причина того, що соціальні вигоди від використання комп'ютерів інколи опиняються нижче, ніж приватні вигоди.

Охарактеризуємо таку нову, засновану на використанні інформаційних та телекомунікаційних технологій (систем), форму здійснення підприємницької діяльності, як створення віртуального підприємства.

Віртуальне підприємство (ВП) – це група фізичних та/або юридичних осіб, спільно зайнятих підприємницькою діяльністю з виробництва та реалізації продукції та/або надання послуг, підтримуючих між собою зв'язок в режимі реального часу через Інтернет та використовуючих сучасні інформаційні технології, як безпосередньо для здійснення процесів виробництва продукції та

надання послуг, так й для здійснення процесів організації та управління виробництвом та координації дій, при чому єдине місцезнаходження учасників віртуального підприємства відсутнє.

Фізичне місцезнаходження та реальна трудова діяльність учасників віртуального підприємства можуть бути різними, але діють вони як єдине підприємство. Характеристика віртуального підприємства: а) віртуальне підприємство – це суб'єкт господарювання, що може бути ідентифікований; б) до складу віртуального підприємства входять як фізичні, так й юридичні особи; в) у віртуального підприємства є наявною внутрішня структура; г) розподіл обов'язків учасників віртуального підприємства є строго визначеним; д) характер взаємодії між учасниками є чітко регламентованим.

Недоліками віртуальних підприємств на сьогоднішній день вважаються: а) необхідність спеціального інституціонального та технологічного середовища для спрощення процесів створення та функціонування віртуального підприємства; б) необхідність високих показників зручності та безпеки такого середовища; в) недостатнє усвідомлення більшістю суб'єктів господарювання всіх переваг віртуальних підприємств.

Висновки. На нашу думку, за результатами проведеного аналізу можна сформулювати такі висновки.

По-перше, не зважаючи на численні публікації про необхідність об'єднання зусиль для боротьби з глобальними соціальними проблемами, системних дій в даному напрямку не спостерігається, а навіть навпаки, штучно підтримується і експлуатується інституційна нерівність країн, насамперед нерівність у розвитку соціальних інститутів. Можливим шляхом виходу із зазначеної ситуації є визнання в якості обов'язкової умови діяльності транснаціональних корпорацій на території країн незахідної цивілізації такої умови, як підтримка соціальних стандартів на рівні не нижче країни, в якій розміщена головна фірма транснаціональної корпорації. Однак даний спосіб вирішення глобальних соціальних проблем важко реалізувати на практиці, оскільки міжнародні потоки капіталів недостатньо чітко відстежуються і складно визначити країну походження коштів, що вкладаються у нове виробництво. Крім того, місцева влада, можливо, і не погодиться із зазначеною

умовою забезпечення високих соціальних стандартів, адже в такому випадку високоімовірним є значне скорочення притоку зарубіжних інвестицій.

По-друге, сучасна суспільно-економічна формація ґрунтується на праві приватної власності, і суспільство за інерцією намагається зберегти інститут приватної власності як такий, навіть якщо до нових домінуючих елементів продуктивних сил (інформація та інформаційні технології) він навряд чи придатний. Якщо права приватної власності на інформацію стануть бездоганно захищені, то одним із можливих наслідків такого розвитку подій постане часткове гальмування соціально-економічного розвитку. Дійсно, саме доступ до інформації визначає темпи суспільного поступу, що характеризується рівнем освіченості населення, інтенсивністю наукової діяльності, частотою фундаментальних наукових проривів. Зазначимо, що виробничі відносини, які виражаються у відносинах приватної власності, вступають у протиріччя з продуктивними силами (інформація та інформаційно-телекомунікаційні технології) та із форм розвитку цих продуктивних сил перетворюються на їх окови. Таке внутрішнє непереборне протиріччя є джерелом трансформації суспільно-економічної системи та її переходу до наступної формації.

По-третє, в сучасному світі змінюється характер (якісні характеристики) праці через те, що зменшується частка фізичної праці, адже важка фізична робота стає все більш автоматизованою. Це призводить до змін у структурі зайнятості: 1) важливу роль відіграють знання, зростає оплата інтелектуальної праці; 2) головним ресурсом стає інтелектуальний капітал; 3) важливу роль відіграють професіонали (висококваліфіковані спеціалісти у вузькій сфері знань); 4) формується нова “економіка знань”. Зміна умов праці відображається в тому, що зростає роль самозайнятості, все частіше робоча сила та власник засобів виробництва (інформації, знань, професійних навичок та вмінь) поєднуються в одній особі, традиційні форми зайнятості заміщуються дистанційною та частковою зайнятістю. Однак при цьому спостерігається певна обмеженість інформаційних технологій щодо зростання продуктивності праці. Вважається, що вплив на перерозподіл створених благ, а не вдосконалення їх виробництва – найголовніша причина того, що соціальні вигоди від

використання інформаційних технологій інколи опиняються нижче, ніж приватні вигоди.

Список використаної літератури

1. Александрова В. Экономические проблемы государственного программирования научно-технического развития [Текст] / В. Александрова, Ю. Бажал // Экономика Украины. – 1999. – № 10. – С. 29-35.
2. Большая Советская Энциклопедия (в 30 томах) [Текст] / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1975. – Т. 21. – 640 с.
3. Бреев Б. Развитие сферы услуг и экономический рост (материалы к лекциям и семинарам) [Текст] / Б. Бреев, В. Галецкий // Российский экономический журнал. – 2000. – № 10. – С. 56-61.
4. Вильховченко Э. Постиндустриальные модели труда: социоорганизационный прогресс на рубеже XXI века [Текст] / Э. Вильховченко // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 3. – С. 56-65.
5. Леонтьев А. Проблемы генезиса постиндустриального общества [Текст] / А. Леонтьев, З. Корчагина // Вестник Московского университета. – 2001. – № 5. – С. 93-119.
6. Магаш И. Мировая экономика конца тысячелетия (движущие силы глобализации) [Текст] / И. Магаш // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 3. – С. 56-63.
7. Чухно А. Цивілізаційний і формаційний підходи та їх роль в економічній теорії та суспільній практиці [Текст] / А. Чухно // Економіка України. – 2001. – № 6. – С. 39-48.
8. Экономическая Энциклопедия. Политическая экономия (в 4 томах) [Текст] / гл. ред. А.М. Румянцев. – М. : Советская энциклопедия, 1980. – Т. 4. – 672 с.